

Láposi Terka

„JÁTSZANI, JÁTSZANI, JÁTSZANI AKAROK! – AVAGY VITÉZ LÁSZLÓ VÁNDORÚTON¹

JEGYZETEK EGY SZÜLETÉSNAPHOZ

Előhang

Hankiss Elemér szerint a színház „éltető illúzió”, mely „... egy zseniális trükköt alkalmaz. A valóságban a világ nagy, én pedig kicsi vagyok, el vagyok veszve benne. Aztán veszek egy színházjegyet, beülök a nézőtérre, s egyszerűen fordul a kocka:

a világ hirtelen összezsugorodik, beszorul a színpad négy fala közé, én pedig mint egy szemlélődő filozófus vagy jóisten kívülről figyelem, hogy mi történik benne. Mint amikor egy gyerek egy üveggolyót tart a kezében és belelátja az egész világot. Ez az átélényegülés a színház varázsának egyik forrása. (...) Az előadásáról kijöve viszont erősnek és nagy-szerűnek érezzük önmagunkat, mert a hős – és ő mögé bújva mi is – képesek voltunk szembenézni a halállal, diadalmaskodtunk az elmúlás fölött.”² Kemény Henrik, a 20. század legnagyobb Vitéz László játékos 2020. január 29-én töltötte volna be életének 95. évét.³

A Hankiss által megidézett hős lehetne Kemény Henrik Vitéz Lászlója is. Sőt, maga Kemény Henrik! 2019 novemberében és decemberében Kemény Henrik születésnapján nyílt tárlat anyagának összeállításával foglalkoztam. Számtalan multszelet rémlett fel bennem, sűrűn köszöntek fel összefüggések, teremtődtek meg gondolati ívek, felismerések. A tárlat a születésnapon, 2020. január 29-én megnyílt Debrecenben, a Vojtina Bábszínházban. S ahogy múltak a napok, sokszor álltam be a kiállítóterem legközepébe. Néztem Kemény Henriket. Gyerek voltam üveggolyóval a kezében.

2020. március 15-től nem nyithattunk ki, a színházak is bezártak, a pandémia felülírt minden eddigi ritmust, szokást, normalitást. Az otthoni egyszemélyes izoláltságban sok kérdés talált rám. Többek között:

- 1 Ezzel a címmel nyílt meg 2020. január 29-én, Kemény Henrik 95. születésnapján Debrecenben, a Vojtina Bábszínházban a világhírű bábművész, Vitéz László-játékos előtt tisztelegő kiállítás.
- 2 Konya István interjúja Hankiss Elemérel (2015): „A színház éltető illúzió” – elérési forrás: <http://www.szinhaz.hu/interjuk/59453-a-szinhaz-elteto-illuzio-n-interju-hankiss-elemerrel>
- 3 Kemény Henrik: Budapest, 1925. január 29. – Debrecen, 2011. november 30.

„JÁTSZANI, JÁTSZANI, JÁTSZANI AKAROK! – avagy Vitéz László vándorúton” – című kiállítás képei. Vojtina Bábszínház (Debrecen), 2020. január 29. – szeptember 30. Fotók: Surányi Gergő

lehet-e a színház érvényességét pusztán online térben fenntartani; hogyan viszonyuljak a közönség fogalmának felhasználóvá transzformálásához; miképpen tudom elviselni az egymástól karanténba tett társulati tagjaimért a felelősség mérhetetlené válását ... a bizonytalanság határtalanságának ilyen mélységű érzete új tapasztalás lett. Az idő 24 órában mért rutinszerű, napi haladásának eddig megkérdőjelezhetetlen ténye felbomlott, eltűnt, élehetetlen lett, mindig és folyamatosan csütörtök volt. Ebben a várni, hogy múltjon időszakban kaptam egy szakmai felkérést, tudniillik fogalmazzam meg, hogy milyen érvek szólnak amellett, hogy Vitéz Lászlónak helye legyen (van!) a Magyar Nemzeti Értéktárban. Ebben a feladatban hárman kaptunk lehetőséget a disputára, Verebélyi Kincső néprajztudós, a MTA doktora, Tömöry Márta színháztörténész, dramaturg, és magam, Láposi Terka néprajzkutató, színháztudományi bölcész. Miközben az online térbe szorítva folyt közöttünk a konzultáció, képzeletben rekonstruáltam Kemény Henrik budapesti lakásának életereit, a hat évtizednyi⁴ felgyülemlett dokumentumokat, a dobozokba zárt hagyatékek szellemi és tárgyi relikviáit. Nem kételkedve abban, hogy a Vitéz László-jelenségnek a Magyar Nemzeti Értéktárban a helye, gyűjtöttem az érveket.

A pandémiás határok tapasztalatai, az időélmény minden eddigiektől eltérő sűrített megélése, és az éppen most, ebben az időtartamban engem megtalált feladatokon való gondolkodás készítetett arra, hogy megíriam e jegyzetet.

Kiállítás a 95. születésnapra és ...

2005-ben, 80. születésnapjára országos vándorkiállítással indítottuk el Kemény Henrikkel azt

a kutatómunkát, rendszerező és feldolgozó alkotói tematikát, melynek folytatását halála után a Korngut-Kemény Alapítványra bízta. Az Alapítványra és rám, Láposi Terkára. Ez utóbbi mondat leírva erős és határozott állításnak is olvasható, de nem a határozottság okán fogalmazódott így, hanem a 15 év múltával is folyamatosan mélyülő felelősség érzete miatt.

2005-2011 között Kemény Henrik irányt mutató támogatásával az ország 28 helyszínén rendeztünk⁵ tárlatot a folyamatosan gyarapodó hagyatékból. A szakmai anyag bővülését Ő maga, Kemény Henrik gerjesztette, hiszen otthonában, illetve az akkor még a Népligetben álló Kemény Bábszínházban⁶ folyamatosan megnyitotta az évtizedekig bezárt dobozait, bördönjeit, ládáit. Termékeny, sűrű időszak volt, hiszen újra tudta fogalmazni a családi örökség tartalmait, többek között azt a színházteremtő tettet, melyet apai ágon markáns tudatossággal örökölték egymástól a család férfi tagjai. S megérezte, hogy az ő játékos szerepe az őrzői feladattal lett teljes, hiszen elszántan, féltve vigyázta a Kemény Bábszínház évszázados mindenét. Karakteresen megfogalmazta, hogy benne hagyományozódott és hatványozódott minden tett és szándék, amit ősei rá hagytak. Az egyedüllet⁷ évtizedeiben szívós, fanatikus magabiztossággal épített maga köré burkot. A vele való együtt-kutakodás 2004-től 2011-ig⁸ tartó hét évének sokasága, majd az azóta tartó hagyatékrendezés tette számomra világossá, hogy ez a rendíthetetlen és elszánt eltökéltsége mentette át a 21. századra a Korngut-Kemények 20. század fordulóján kezdődő vásári bábjátékát, és ennek tárgyi gazdagságát.

4 Mintegy 60 éven keresztül élt a Budapest, VII. kerület, Vörösmarty utcai lakásban, közel a Budapest Bábszínházhoz, a Kolibri Gyermekek- és Ifjúsági Színházhoz, életének két fontos helyszínéhez, messze a Népligettől.

5 Partnereink voltak: Vojtina Bábszínház (Debrecen), Országos Színháztörténeti Múzeumi és Intézet, Magyar Bábművészek Szövetsége.

6 2011. október 3-án leégett a Budapest X. kerületében, a Népligetben 1927-ben megnyílt Kemény Bábszínház.

7 Az 1980-as évek közepétől egyedül élt budapesti lakásában, nem születtek gyermekei, nem élt családban.

8 2004: első személyes találkozásom Kemény Henrikkel, amikor 2004 áprilisában megrendeztük az első kiállítását a Vojtina Bábszínházban; 2011: az utolsó dátum. Ekkor, 2011. november 30-án is vittem neki reggelit. Előző este segített tisztázni ágyamról húzni. Reggelre megállt a személyes idő.

2012 és 2020 között újabb 15 kiállításon mutattuk be⁹ a tovább gyarapodó örökséget. A hagyaték folyamatos feldolgozása, rendszerezése, digitalizálása során olyan gazdag kép- és dokumentációs szakanyag bontakozott ki, melyről a Kemény Henriket ismerőket ezeken a tárlatokon tudtuk tájékoztatni. A tárlatok térben és időben nagy utat jártak be, de mindegyiknek a szellemi tónusa egy dramaturgiai ívet bontott ki, tudniillik azt, hogy az ipar-, képzőművészeti, színháztörténeti, valamint a bábkészítő mesterség eszköztárának részeiből álló Kemény Henrik hagyaték a magyar kulturális örökség része. Az utóbbi 15 tárlatból 5-nek a Vojtina Bábszínház adott otthont, melyek szellemi koncepciója következetesen és tudatosan kiegészült annak a szándéknak a bemutatásával, hogy Debrecen városa megteremtí a hagyaték állandó elhelyezésének feltételeit. 2020 tavaszára, közel 10 éves előkészülettel a város szándéka megvalósult, biztosított lett a tér ahhoz, hogy a Korngut-Kemény család teljes hagyatékának otthont adjunk Debrecenben, a Vojtina Bábszínház felett.

Nemes feladat ennek a páratlan örökségnek a teljes házát kialakítani! Hogy milyenek rajzoló meg Kemény Henrik ma, 2020-ban a több évtizedig őrzött és vágyott álmát, a bábjainak tárházát? Fontos támpont lenne, hogy a bábtér adjon lehetőséget a vásári műfaj életben tartásához, biztosítsa kedvenc figurájának, Vitéz Lászlónak és barátainak, illetve ellenségeinek megismertetését, nyújtsion alkalmat bábos játékokhoz. Amikor 2020 januárjában, Debrecenben, a Vojtina Bábszínházban a „JÁTSZANI, JÁTSZANI, JÁTSZANI AKAROK! – avagy Vitéz László vándorúton című kiállításunkra¹⁰ készültünk, Kemény Henrik több évtizedes vágya tartotta össze a tárlat eszmeiségét, mégis az eddigiektől eltérőre törekedtünk. A kiállítás szokatlan lett. Nem a Kemény Bábszínház bábos hagyatékából, hanem Kemény Henrik több ezer darabos fotógyűjteményéből mérítettünk. Egy általunk elképzelt és létrehozott fotóalbumot nyitottunk meg a közönségnek, melynek

központi figurája a Mester, Kemény Henrik, a magát sok rejtéllyel körbe épített ember lett. A galéria falait kibéleltük több mint 400 fotóval, minden képen őt láttuk, ő nézett ránk, ő tett-vett valamit a képeken. Kemény Henrik huncut mosolyával, gesztusaival vettük körbe a kiállítóterembe lépőt. A fényképek sokasága és összessége adta meg azt a költőiséget, melyre vágytunk, az emlékezet csapongó láncolatát, az élettörténet kronológia-mentes áramoltatását.

A képek sajátja, hogy beengednek a mélységbe, behívják az őket nézőt egy olyan világa, melyben a néző maga írhatja, színezheti tovább a képek konkrét elemeit, mert a kép felszólít az értelmezésre, ugyanakkor lehetőséget teremt arra, hogy az elemek eltérő szekvenciába rendezésével különböző olvasatokat hozzunk létre. Ezáltal növelik az értelmezés mélységét és komplexitását. A kép lényege a szimultán megjelenítés, sűrítve teret és időt egyszerre teszi átláthatóvá a jelenségeket.

Kemény Henrik újra és újra élvezettel böngészett hatalmas mennyiségű fotógyűjteményében, s mindig talált magának egy-egy képet, melyet nézegetve, élni akaró lendülettel elmesélte azt. Belezuhan a képekbe, és mesélt! Képszerűen, lelkesen, ízesen, hevesen, el-elkalandozva a megkezdett alaptól. A fotókból felé érkező áramlatból úgy csemegézett, hogy lépésről-lépésre egyszerre tágította a narratíva linearitását és vertikumát, messze elkalandozott a konkrét látványtól, szüntelenül időspirált nyitott meg, s tette ezt dinamikus gondolatvezetéssel, humorral, pörgős asszociációkkal. Ahogy játékában a közönség, itt is fontos volt számra a hallgatóság, az aktív ráfigyelés. „Nem egyetlen személy szólt belőle, hanem egy tradicionális vásári mutatványos család identitása. A konkrét kép látványából elindulva értett a „lét” kitágításához, egy képnyelv megkonstruálásához. A sokszintű bevonás technikája a kisujjában volt. Olyan messzi kalandokra vitte hallgatóságát, hogy a papírkép egy idő múlva már csak alibiként volt jelen. Ösztönösen tudta, hogy

9 Partnereink voltak: Vojtina Bábszínház (Debrecen), Országos Színháztörténeti Múzeumi és Intézet, Magyar Bábművészek Szövetsége, Magyar Művészeti Akadémia, Nemzeti Együttműködési Alap

10 A kiállítás létrejöttét a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

„JÁTSZANI, JÁTSZANI, JÁTSZANI AKAROK! – avagy Vitéz László vándorúton” – című kiállítás képei. Vojtina Bábszínház (Debrecen),
2020. január 29. – szeptember 30. Fotók: Surányi Gergő

„JÁTSZANI, JÁTSZANI, JÁTSZANI AKAROK! – avagy Vitéz László vándorúton” – című kiállítás képei. Vojtina Bábszínház (Debrecen), 2020. január 29. – szeptember 30. Fotók: Surányi Gergő

a hang kifelé közvetíti a nyelvet, a szem pedig befelé a képet, tehát a látás passzivitását a beszéd aktivitásával kompenzálhatja. S erre alapozva szötte történeteit. Lubickolt a felszabadított emlékekben, csengett a hangja, szerepelt. A képek elindította mesefolyamban újra élte (élet)történeteit.”¹¹

A 2020. január 29-én megnyíló tárlatunkon arra vágytunk, hogy az epikus narratívák kifeszített horizontot követve egy fikatív, filmszerű dramaturgiát nyissanak meg Kemény Henrik és a néző között éppen úgy, ahogy azt ő folyton-folyva tette a játékában. Igyekezünk hidat képezni a megdermesztett pillanatkép eseményei és a képnézegetők között. A képek szoros egymásmellettsége, a sorrendiség véletlenszerűsége adta a textúrát, az idő szerinti végtelenséget, miként az emlékezés is képes csapongani, érzelmi mélységeket felkorbácsolni. A sok apró életpillanatot rögzítettből egy állókép teremtettünk, képi diskurzusra invitáltuk a terembe lépőt. A több száz fotóból sugárik a 20. század korszakainak hangulata, Kemény Henrik emberi és művész attitűdjeinek sokfélesége. Jan Assmann szerint a múltból csak az marad meg az emlékezetben, amit a társadalom egy-egy korszakban a maga vonatkoztatási keretei között rekonstruálni képes.¹² Az emlékezés nem képes megőrizni a múltat, annak egészét, azt a mindenkori jelennel szervezi újra. A kollektív emlékezet egyrészt rekonstruálja a múltat, másrészt szervezi a jelen és a jövő tapasztalását. Kemény Henrik a múlthoz fűződő viszonyából merítette jelenének és abban önmaga meghatározásának alkotóelemeit, oda „lépett vissza” önreflexióiban is. A méltóképpen emlékezni és felejteni tudás éles és ellentmondásos kettősségét fejlesztette ki magában. Azonosulást a családi, a lokális, a megélt történelem emlékeivel, és feszítő, feloldhatatlan ellenszegülést, védekezést a hivatalos történelemmel szemben.¹³

A Vojtina Bábszínház termében kialakított fotófal előtt „megszólalásra” bírtuk továbbá személyes tárgyaiból azokat, melyek életének ikonikus darabjai lettek: barna bábos bőrönd, mellyel betakarta a világot, kék köpeny, amelyben „bütykölt”, első bábja, melyet az édesapjától kapott, hokedli, amin gyerekkorában elérte a paravánt. 12 darab enteriőrben képpé fogalmaztuk életének tárgyakkal megírható állomásait a gyermekkortól, a szerelemig, az Állami Bábszínháztól a magányos utazóig. A terembe lépőnek a képolvasás irányát az óra járásának megfelelő lépték adta, ennek első mérföldköve egy gramfon. Ez az, amely az 1927-ben megnyitott Kemény Bábszínházban az ötvenes évek elejéig szolgáltatta az előadásokhoz a zenét. Az óra járásán végighaladva, a 12 szakaszt egy másik gramfontölcsér zárja, az, ami a 2011. október 3-án, hétfő hajnalban leégett bábszínház hamujából megmentődött. E két tölcsér, mint rezonátor-dobozok közé, bőröndökbe építettük meg Kemény Henrik életének kiragadott pillanatait. Bőröndökbe,¹⁴ melyekben megőrizte mindazt, amit ránk bízott. Kemény Henrik valóban dobozlabirintust, bőröndvárat fejlesztett maga köré a lakásában és a népligeti bábszínházban. Évtizedeken keresztül csomagokba, útitáskákba tárolta bábjátékosi eszköztárát, csak azt tartotta elérhető közelségben, amivel játszott. Az egyik, képeslapokból kézzel vart papírdobozban száznál több képeslapot rakott, melyeket szerte a világból éveken keresztül a Mamának¹⁵ írt. Az „Édes Anyám” kezdetű, kézzel írt képeslapok doboza mellett egy másik őrizte a naptárait. Az ötvenes évektől haláláig, 2011-ig minden nap lejegyzett egy-egy számára fontos „valamit” ezekbe a spirállal lefűzött naptárakba. ... Algoritmusok sokaságát alkotta meg lépésről lépésre anélkül, hogy ennek a tároláson

11 Láposi Terka (2015): *Prológus – Mindenek elé*. In: A Kemény Bábszínház képeskönyve. Korngut Kemény Henrik színházteremtése. (szerk.: Láposi Terka), Korngut-Kemény Alapítvány, 7.

12 Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Bp., Atlantisz, 2004. 79.

13 Lásd bővebben: A Kemény Bábszínház képeskönyve. *Korngut Kemény Henrik színházteremtése*. (szerk.: Láposi Terka), Korngut-Kemény Alapítvány, 2015. 7-13.

14 A kiállításon látható bőröndök mindegyike Kemény Henrik hagyatéka.

15 Kemény Henrik édesanyja Kirifk Mária, 1940-től Keményi Mária (Budapest, 1898. augusztus 11. – Budapest, 1984.)

túli tudatosságát kiszélesítette volna más nézőpontokkal. A tárolás indoka volt: mindent egyben tartani egy leendő bábmúzeumhoz.

Történeteit, megfejtendő emlékeit is a saját maga alkotta kofferekbe rejtette. Az emlékeiből a 95. születésnapra készült tárlatot, rendezőtársaimmal¹⁶ a felépítés során a „lélek színházának” neveztük el. A „lélek színháza” kifejezést Erdélyi Ildikó pszichoanalitikus, pszichodráma-pszichoterapeuta egyetemi tanártól kölcsönöztük. Erdélyinél a „lélek színháza” a kétszemélyes helyzet terében is leképeződik, mivel a terápia a „mintha térben” zajlik, ami elkülönítendő a mindennapi realitástól.¹⁷ A „mintha-tér” olyan mintha valóságos lenne, de nem az, mert átvitt értelemben az ember kreatív képességének, működésének eredményeként létezik. Nálunk, a kiállítás termében kialakult „mintha tér” lett maga a színpad, az a hipotetikus köztes tér, amelyet koncentrikusan még két mező egészített ki, az egyik az egyéni (nézőn) kívüli, a másokkal megosztott realitás világának tere, ahol együtt vagyunk a valós tárgyakkal, képekkel, a másik a belső, a lelki realitásnak a helye, ahol mindezt látván, kialakul bennünk az élmény. D.W.Winnicott ezt a három mezőt a játék territóriumának nevezte, amely a kreatív létformának, az élet egészséges állapotának megalapozásában segít.¹⁸

Kemény Henrik dobozlabirintusai, bőrröndbe zárt élményei, fotókból előhívott meséi arról tanúskodnak, hogy a zseniális játékos folyamatosan egy fiktív, de valós tárgyakkal felépített színpadon élt, egy, a saját maga által kialakított, öntvényű, horizontálisan zártrendszerű, vertikálisan viszont végtelenül nyitott színpadon. Minden játék, így a színház is azzal kezdődik, hogy elhatárolja magát az adott világtól, közegtől, hogy territóriumot jelöl ki.¹⁹ Kemény Henrik, miután az államosítás után a népligeteki Mutatványos térről²⁰ beköltözött hűgával²¹ és édesanyjával²² a budapesti VII. kerületbe, a Vörösmarty utcába, a lakásban évtizedeken keresztül sajátos színházat alakított ki. Akaratlanul és mégis szándékosan egy játék-birodalmat teremtett, karakteresen, kauzális rendbe pakolt dobozokat, bőrröndöket, ezeket megtelítette mindennel, ami valamikor fontos volt, ami valamikor még kellett valamire. Ebben a színházban játékosként és nézőként a Kemény Henrik emlékezetében élők kaptak csak helyet. E teremtett fiktív színházban két dolog volt valóságosan létező: a dobozok – bennük a tárolt tárgyak gyűjteménye –, és Ő maga, a Főszerepet játszó Bábos. Szakadatlanul egy átmeneti tartományban tartotta magát a külső világ és a belső között. Mivégre? Azért, hogy nap mint nap lerombolhassa a kauzalitást, hogy nagy vehemenciával,

16 A kiállítást a Vojtina Bábszínház munkatársaival, Szabó-Kártik Zsuzsával és Surányi Gergővel rendeztük.

17 Erdélyi Ildikó (2015): *A lélek színháza. A pszichodráma és az önismeret útja*. L'Harmattan, Budapest. 16.

18 D.W. Winnicott (1971): *Játszás és valóság*. Animula Egyesület, Budapest.

19 Hankiss Elemér (1999): *Az emberi kaland. Egy civilizáció-elmélet vázlata*. Helikon, Budapest. 156-163.

20 A Kemény Bábszínház történetének korszakai: 1911–1926. Korngut Salamon és Korngut Kemény Henrik megtervezik, majd begyűjtik az engedélyeket a bábszínház felépítéséhez és működtetéséhez. 1927. Korngut Kemény Henrik megnyitja a Kemény Bábszínházat. 1927–1944. A Kemény Bábszínház virágkora. Korngut Kemény Henrik repertoárja bővül, hatalmas marionett színpadot épít a kesztyűs portál mögé, kialakítja bábműhelyét, közel 100 db bábót farag, díszleteket, kellékeket állít elő. Bábozni tanítja fiait, Henriket és Mátyást. 1945–1953. A két Kemény fiú, Henrik és Mátyás együtt működtetik a 2. világháborúban megrongálódott, de általuk újjáépített bábszínházat. 1953. Államosítás, a Népliget felszámolása, a bábszínházukat el kell hagyniuk, nem játszhatnak, nem lakhatnak tovább benne. A bábszínház azonban nem kerül lebontásra. 1953–1989. Kemény Henrik őrzi a családi hagyatékot: gondolzza az állam földtulajdonán (Népliget) álló színházat. A Kemény Bábszínház bábait Bálint Endre lakásán bűjtatják. Kemény Henrik 1988-ban megkapja az engedélyt a felújításra, 1989. augusztus 20-án megnyitja a bábszínházat. 1989–2011. Kemény Henrik várja, hogy valakik segítsenek működtetni színházat. A parkban nem kap elég védelmet, a közbiztonság hiánya lehetetlenné teszi az épületben felhalmozott értékek őrzését. 2011. október 3. hétfő hajnalra a közel 100 éves Korngut-Kemény bábos család „világközepe” teljesen leég.

21 Kemény Henrik húga Kemény Katalin (Budapest, 1936. február 5. – Budapest, 1985?)

22 Kemény Henrik édesanyja Kriflik Mária, 1940-től Keményi Mária (Budapest, 1898. augusztus 11. – Budapest, 1984.)

„JÁTSZANI, JÁTSZANI, JÁTSZANI AKAROK! – avagy Vitéz László vándorúton” – című kiállítás képei. Vojtina Bábszínház (Debrecen), 2020. január 29. – szeptember 30. Fotók: Surányi Gergő

* jobb oldali kép: A Vörösmarty utcában, a nagyszoba középső falán függött egy szőnyeg, arra évtizedeken keresztül apró tárgyak rétegződtek. Rekonstruáltuk a valamikori „házi oltárt”. Középen, a mindennekefelett őrt álló Vitéz László, a Fekete ördög és Frici, a bohóc id. Kemény Henrik keze munkája 1926-ból. (A képen látható Fekete ördög és Vitéz László figura a PIM-OSZMI, Frici, a bohóc a Korngut-Kemény Alapítvány tulajdona) Fotó: Surányi Gergő

„JÁTSZANI, JÁTSZANI,
JÁTSZANI AKAROK!
– avagy Vitéz László
vándorúton”
– című kiállítás képei:
Vojtina Bábszínház (Debrecen),
2020. január 29.
– szeptember 30.
Fotók: Surányi Gergő

találékonyssággal, pimasz és huncut arckifejezéssel, a szemüvege alól összevont szemöldökkel kinézve feje tetejére állítsa a megszkotottságot, hogy elverje a halált és az ördögöket! Ő minden nap átélte, mert szándékolatlan át akarta élni annak érzetét, hogy visszafordíthatja az ok-okozati kapcsolatot, hogy a már megtörténtet meg nem történtté tegye, hogy az emberi élet legnagyobb terhét, a halált leküzdhesse. A visszafordíthatatlansággal küzdött napról napra, játékról játékra. Számára Vitéz Lászlót játszva az idő, a halál, az okozatiság reverzibilis lett. Otthonában, a doboz-labirintusban, a lélek színházában visszahullott a realiztikusabb birodalomba, amelyet a műtszeletek, az emlékrétegek által működtetett. Mind a kettőt örökös izgalommal és tervszerűen élte még akkor is, amikor 80. életévén túl már a pillanatnyi lebomlás (otthon a lélek színházában) és újjászületés (Vitéz Lászlóval a színpadon) egyre érezhetőbben erővesztéssel is járt, mivel a test öregedése egyre inkább mértékelt szabott a mindennapjainak.

Kemény Henrik a dobozai között kiragadta az emlékeket a történelmi kronológiai időből, és ezekből létrehozta saját elképzelése szerinti narratíváját. Az emlékezet legfőképpen testi tapasztalat, alapja az időélmény, hiszen jelzései az emberrel megtörtént események által alkotott tartalmak. Működése során az emlékképek között interaktív és asszociatív kapcsolatot létesít az emlékező. Tjebbe van Tijen *A kollektív emlékezet felépítéséről* című tanulmányában írja, hogy „az emlékezet olyan váz, amelyben az összetartozó eseményeket a képzelet köti egymáshoz, teret hagyva a csatlakozó pontok közötti holtjátéknak.”²³ Az emlékrekonstruálás során pedig az emlékezetrétegek között teremtődik kapcsolat, és új jelentések képződnek. Kemény Henrik mestere volt az emlékképekből szőtt történetmesélésnek. S mivel tudta, hogy az emlékek is mulandóak, emlékeinek tárgyi nyomörzőit folyamatosan dobozokba (bőröndökbe) zárta. Mire 85. életévét is betöltötte, az emlékek nagy része egy számára örökérvényű

monumentummá minősült, míg a másik része megőrizte a stimulus-szerepet.

Személyes világát képező tárgyait ösztönösen és módszeresen más-más rétegekbe sorolta. A primer életet szolgálók a legpuritánabb, a legegyszerűbb, a legkevesebb halmazához tartoztak voltak, egy kanál, egy villa, egy tányér, ... minimál is elég a mindennapokban filozófiáját fejlesztette ki maga körül. Egy második tárgyhalmaz a „játszani, játszani akarok!” eszközkészlete, mely az esszenciáját, a fókuszát, az értelmét jelentette tetteinek: a bábok, a paravánok, a díszletek, a hangzóanyagok ... A büszkeséggel, a végtelen szeretettel, a mindentől és mindenkitől óvó félelemmel körülvevő relikviái a legmagasabb rangú gondoskodást kapták meg tőle. A harmadik, a gyűjtemények sokasága, a valamikori világ alappillérei lettek, bizonyítékok a volt ez másképp is világra. Ezekkel próbált (és sikerrel tette) az emlékezés és a felejtés árnyékországában manőverezni, folyamatosan életben tartani azt, ami megképezte egész identitását. Létrehozott történeteiben nem ellenőrizte visszafelé ezen (mások számára is) hihető történetek hitelességét, mert számára ezeknek úgy volt igazsága, ahogy rekonstruálta őket. Tudta, hogy mire, illetve hogyan akar emlékezni, és mit nem tud elfelejteni.

Miért alakulhatott ki énjében ez a mechanizmus? A veszteségekkel való permanens megküzdés technikája a családi identitás pillére volt. Kemény Henrik a múlthoz fűződő viszonyából merítette jelenének és abban önmaga meghatározásának alkotóelemeit, ez adott támpontokat a tevékenységeihez, döntéseihez, oda „lépett vissza” önreflexióiban is. Az emlékezni és felejtési tudás éles és ellentmondásos kettősségét fejlesztette ki magában. Azonosulást a családi, a lokális, a megélt történelem emlékeivel, és feszítő, feloldhatatlan ellenszegülést, védekezést a hivatalos történelemmel szemben. Emlékeinek hívószavai voltak a háború, szegénység, kifosztottság, zsidótörvények, kilakoltatások, államosítás, államszocializmus, lefokozások, alkudozások,

23 Tjebbe van Tijen: *A kollektív emlékezet felépítéséről*. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/00100/00140/html/01.htm#cim4> – letöltve: 2020. 07. 24.

hagyomány. De a ragaszkodás, az elkötelezettség, a virtuozításra és a professzióra való törekvés, a legjobbnak lenni/maradni eltökéltsége is permanensen feszített tartást igényelt tőle. A család életfilozófiájában lényeges volt a hagyomány értelmezése és az áthagyományozódás technikája. Művészetük a tradicionalitásban gyökerezett.

Kemény Henriknek a múlthoz fűződő viszonyában lényeges szegmens volt a Liget. A ligeti élettér is indukálta a dobozlabirintusban kialakított lélek színházának megképzését, és a családi bábszínház minden részletéhez való fanatikus ragaszkodását. A Népliget családi és lokális közössége, az ott átélt művészi történetek kiszabták Kemény Henrik életútját, ez lett az esszenciális igazodási világközep.

A Népliget és a Városliget kulturális kontextusában Kemény Henrik mindig érzékeltetett egy polaritást. E terek funkcióját, látogatóinak összetettségét, társadalmi rétegződését említve mindig ellentétes nézőpontokat, feszültséggel teli megfogalmazásokat közvetített. A „lenézetség” (a Népliget), illetve az „elitség” (a Városliget) közegeiként beszélt róluk, kölcsönös rokon- és ellenszenv-háló feszült ebben az elkülönülésben: városligeti és népligeti. Kemény Henrik előítéletek sokaságát gyűjtötte össze évtizedek tapasztalatai alapján a ligetek működésével és művészetével kapcsolatban. A „másik oldal” különössége érzékennyé s olykor sértetté tette. A különbségek kialakulásához hozzájárult a családi életterek változása: a belvárosi, Rottenbiller utcai öröklakásból 1927-ben kiköltöztek a Kemény Bábszínházba, ahol 2011-ben sem volt bevezetve a víz, s fatüzeléssel fűtöttek. A polgári miliőt felváltotta a provinciális népligeti mutatványos életforma, amelyet hosszú tapasztalatok, nehézségek árán alakítottak megszokottá. A kezdetben strukturálatlan népligeti tér fokozatosan telt meg lakókkal, lassan lett elviselhető a szegénység. A két liget különbségtétele életvitelben, értékítéletben, művészi-esztétikai megítélésben is megmutatkozott: urbanizált vs. vidékies, gazdagabb vs. szegényebb társadalmi rétegek,

művész vs. mutatványos/komédiás, elit vs. lenézett és el nem ismert, műveltek vs. műveletlenek, sznobok vs. feltörekvők. Kemény Henrik világ felé való bizonyítani akarásának ez volt az egyik motivációs bázisa: nem csak az elit lehet eredeti, kiemelkedő, újszerű, elismert. A nyolc évtizedes művészi alkotótevékenységében a függetlenségre való törekvésének ez volt az egyik kulcsa: a ligeti szabadság. Saját maga kialakította, szuverén életmodelljét önnön magára szabta. Nem tűrte a be- és elhatároltságot, s talán ez is a ligeti kontextusból fakadt, a „mi” és az „ők” folyamatos lélekküzdelméből, az iskolázottság, a foglalkozás, a lakóhely, a vallási hagyomány, az értékrendszer, a történelmi körülmények változásainak ambivalenciáiból.²⁴ No, és a kapott és vállalt vásári műfaj alaptételeiből, abból, hogy egy vagy két játékos közvetíti az összes szerepet, sűrű, kontextualizált térben, azonos időben zajlanak a (báb)világ eseményei, a bábos és a közönsége között valós diskurzus teremtődik meg, hiszen ahol a vásári bábos megjelenik, ott létrejön egy világ-közép, egy vertikális tengely a lent és a fent között. Nevetés és nevetetés közben fejetetejére állítani az élet visszafordíthatatlanságának velejáróit keveseknek adatik meg. Kemény Henrik a Korngutok és Kemények sorában utolsó bábosként az örökség őrzője is volt, mert feladatának tekintett megvédeni mindent a háborútól, őrzője lenni a Rákosi-időben, óvni az államosítás alatt, könyörtelen elszántsággal megtartani az elvtársi években, és a '90-es évektől aktív magányba menekülve, dobozva őrt állni.

2005-től ezek a dobozok megnyíltak. Kezdetben dinamikus, hiszen a bábszínház attribútumai kerültek elő, s ezek látványa örömet hozott számára is, majd fokozatosan, ahogy haladtunk vele beljebb, az emlékek lenyomatai felé, egyre elnehezült, lassult. A múltból visszazólt sokasággal már nem akart, nem tudott szembenézni. Átadta. Tudta, hogy a játék öröme, a műfaj „törvényeit” az újonnan érkező bábosok tőle függetlenül is élhették, hiszen

24 Láposi Terka: *Kemény Henrik pályaképe*. <https://mmakademia.hu/alkoto/-/record/MMA51582> – Letöltve: 2020. 05. 24.

a hagyományozódás, az átvétel a színpadon is természetes, de a személyes emlékrétegeket bizonyító gyűjteményének sorsa nagy kérdés volt számára. 87 éves korára az azonosulás annyi formáját megélté, hogy az elengedés elfogadása ekkora alakult ki benne.

Kemény Henrik a nyolc évtized alatt átélt életesemények és bábéledések hatására a legszeretettebb hőisével, Vitéz Lászlóval fokozatosan azonosult. Ahogy a kisgyermek is modellként tekint a figurára, Vitéz Lászlóra, mivel László lényge a személyiség tudattalan rétegeit érintik, azokra az ősi mintákra, kollektívan megélt élményekre, kapcsolati mintázatokra (archetípusokra) utal, melyek generációkon keresztül ismétlődnek, akár csak a népmeséink szimbólumvilágában megjelenő hősök, Kemény Henrik és Vitéz László között is megteremtődött a feltétel nélküli szimbiozis, az egylényegűség. Bagdy Emőke a szimbólumalkotás, a testszimbolikához vezető út vizsgálatánál kiemeli, hogy megtestesült, alakot öltött emberi valóságunk szimbolikájával arra a testre tekintünk rá, amelyben szüntelen benne vagyunk, amely által önvalónk megvalósulhat. „Szimbólumokban és testünkben élünk. Mindkettő természetes, mint a lélegzetvétel. Automatikusan használjuk őket, így ritkán kerülnek a tudatosság fényébe. (...) Szimbólumalkotó lények vagyunk, ez a kiváltságunk az élővilágban. Az ember (mikrokozmosz) és a világegyetem (makrokozmosz) valósága között a társadalmi-társas (mezokozmosz) létezés az összekötő kapocs, kommunikáció útján. Közlésre törekedvén megalkotjuk azt a (helyettesítő) képet, mely jelölőlévé válik a más módon (még vagy már) nem kifejezhetőnek. A kimondhatatlant (titkot, tabut) is helyettesítő jelölőkkel „fecsegjük ki”. (...) A szimbólumképzés antropomorf. Az ismeretlen, a néven nem nevezhető valamely ismerethez –

elsősorban önmagunkhoz, testünkhöz – mérjük, hasonlítjuk, „asszimiláljuk”. (...) A szimbólumok (jelképek) az emberiség őstapasztalatait és az egyéni életút, „történelem” átéléseit sűrítő képek, üzenetek, jelentéssűrítőmennyek.”²⁵

A kiállítást az eredeti ütemtervtől eltérően nem bontottuk le a pandémia feloldása után, szándékunk, hogy ezzel nyitjuk meg a 2020/2021-es színházi évadunkat. Sőt, bővítjük a tematikát, mivel a Vojtina Bábszínház feletti, kialakításra váró 200 m²-es Vitéz László BábTér – Interaktív bábműhely tereiben nyitjuk a hagyatékokat tartalmazó ládákat. A leendő bábmúzeumot 2021-ben alakítjuk olyanná, mely ezt a nemzeti kincset méltóképpen befogadhatja, de már 2020 ősz elején szeretnénk a közönséget egy kukucsalkást biztosító, dobozlabirintusi túrlatra meghívni. Terveink szerint a hagyatékok bábjai, paravánjai, kellékei nem installáción lesznek láthatók, hanem megnyitott ládákból, dobozokból, textilzsákokból. Annyira lesz látható minden, amelyből érzékelhető az elmúlt 100 év elevevénye, és a várakozás csendes és izgalommal átszőtt szépsége.

Vitéz László olyan örökségelem, melynek a Magyar Értéktárban a helye

A Hungarikumok Gyűjteményébe az alulról jövő kezdeményezések elve alapján lehet egy értéket elfogadtatni. A megyei és az ágazati értéktárakból²⁶ juthat tovább, mint kiemelt nemzeti érték a Magyar Értéktárba bármilyen érték, és csak ezután követően válhat a Hungarikumok Gyűjteményének elemévé. 2019-ben a „Vitéz László és a Vitéz László-játék” bekerült az Emberi Erőforrások Minisztériumának Ágazati Értéktárába. A protokoll szerint felterjesztők által írt javaslat szükséges, hogy a Magyar Értéktár Bizottsága kedvező minősítése után Vitéz Lászlót befogadja a nemzeti értékek közé.

25 Bagdy Emőke (2016): *Pszichológiai rejtelmek a művészetekben és életünkben*. Athenaeum Kiadó. 119-120.

26 A 114/2013 (IV.16.) Korm. rendelet 1. § szerint ágazati értéktárak: agrár- és élelmiszer-gazdaság, egészség és életmód, épített környezet, ipari és műszaki megoldások, kulturális örökség, sport, természeti környezet, turizmus és vendéglátás.

Nemzeti értékek²⁷ minősül „a magyar alkotótevékenységhez, termelési kultúrához, tudáshoz, hagyományokhoz, tájhoz és élővilághoz kapcsolódó, nemzetünk történelme, valamint a közelmúlt során felhalmozott és megőrzött minden szellemi és anyagi, természeti, közösségi érték, vagy termék”, amely hazai szempontból meghatározó jelentőségű, így nemzetünk – de legalább egy meghatározott tájegység lakossága – a magyarságra jellemzőnek és közismertnek fogad el, jelentősen öregbíti hírnevünket, növelheti megbecsülésünket az Európai Unióban és szerte a világon, hozzájárul új nemzedékek nemzeti hovatartozásának, magyarságtudatának kialakításához, megerősítéséhez.²⁸

Az előterjesztés több konzultációs szakasz után a Magyar Bábjátékos Egyesület, a Magyar Bábművészek Szövetsége és a Korngut-Kemény Alapítvány támogatói összefogásával megszületett. Első lépésben Dr. Verebélyi Kincső néprajzkutatóval, Tömöry Márta DLA színháztörténésszel folyamatos diskurzust folytattunk arról, hogy tulajdonképpen mit lehet/érdemes védelem alá helyezni, tisztáznunk kellett a konkrét értékelem vagy jelenség leírását, törekednünk kellett a fogalmak kanonizált tisztaságára, a tudományágak (néprajz, színháztudomány ...)

és a színházművészet által értelmezett jelentések egyeztetésére. A „Vitéz László és Vitéz László-játék” mint cím adott volt, az ágazati értéktárban így szerepel. Konszenzus volt közöttünk abban, hogy nem a Korngut-Kemény család, és nem a Kosuth-díjas Kemény Henrik figuráját, illetve a hatalmas hagyaték bármely elemét szükséges a Nemzeti Értéktárba emelni, hiszen az már nemzeti kultúránk öröksége, kulturális emlékezetünk része.

Háromunk állásfoglalása határozottan megegyezett abban is, hogy a ma Vitéz László vásári bábjátékot játszó bábosok²⁹ Kemény Henrik emlékének és az általa használt stíluselemeknek, színházi eszközeinek mély tisztelettel adózva, azokat részben megtartva, a figurát a maguk képére formálva, az idők változására érzékenyen reagálva, önreflexív módon viszik tovább. Napjaink Vitéz László játékosai a hagyományőrzést éppúgy feladatuknak tekintik, mint a mához igazított, de jelentős múlttal rendelkező formákat.

A Verebélyi Kincsővel, Tömöry Mártával kialakított, általam írt javaslat tartalmát Asbóth Anikóval,³⁰ Szentirmai Lászlóval,³¹ dr. Galuska Lászlóval,³² dr. Kékesi Kun Árpáddal,³³ és Kovács Gézával³⁴ véglegesítettük. A továbbiakban a javaslatlétet indoklását olvashatják.

27 „A nemzeti értékek megóvándó értékek, azok azonosításában, rendszerezésében, adataik nyilvántartásba vételében és folyamatos frissítésében, gondozásában a települési önkormányzatok, a megyei önkormányzatok, a hatáskörrel rendelkező állami szervek, és az általuk felkért szakmai testületek, intézmények, kutatóhelyek, civil szervezetek, egyházak, valamint a külföldi természetes és jogi személyek, jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek, közösségek működhetnek közre.” (2012. évi XXX. tv. 2. §)

28 *Hungarikumok és nemzeti értékvédelem. Első egyetemi tankönyv.* Szerk.: Tóza István, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest 2019. Elérhető: http://unipub.lib.uni-covinus.hu/4066/1/HUN_UJ_Ideig_TK.pdf – Letöltve: 2020. 07. 26.

29 HAZAI JÁTÉKOSAINK: Pályi János (BábszínTér Bábszínház: *Vitéz László – Az elátkozott malom, Órajáték, Hétpróbás Jankó*); Kovács Géza (Mesebolt Bábszínház: *Vásártér – bábtáncoltatás, vásári bábjáték*); Bartha Tóni (Bartha Tóni Bábszínház, vásári bábjátékok: *Paprika Jancsi – vásári játékok*); Takács Dániel (Mesebolt Bábszínház: *Vitéz László – Az elásott kincs*); Fabók Mariann (Fabók Mancsi Bábszínház: *Vitéz László és Vas Juliska*); Piláni Gábor (Márkuszinház: *Vitéz László*); Varga Péter (Ziránó Bábszínház: *Pulcinella kertészkedik, Pulcinella szerelmes*); Schneider Jankó (Vojtina Bábszínház: *Batu-tá kalandjai*); Barna Zsombor (Budapest Bábszínház: *Vitéz László, Vitéz László Angliában*); Aracs Eszter (Mikropódium Családi Bábszínház: *Gulyás Terka*); Tatai Zsolt (Tatay Színház: *Vitéz László vándorúton*); Fekete Dávid (Törökvész *Vitéz, avagy Vitéz László és a törökök*); Felszeghy Tibor (Fabula Bábszínház: *Vitéz László*); Madzag Bábegyüttes (*Vitéz László és a csodamalom*); HATÁRON TÚLI BÁBSZÍNHÁZAK, akik Vitéz László játékokat is repertoáron tartottak/tartanak: Puck Bábszínház – Kolozsvár (*Vitéz László meg a mágus, Ördögverő jóbarátok Vasilache és Vitéz László*); Sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház Bábtagozata (*Vitéz László csodaládája*); Cók – Mók Bábszínház – Kárpátalja (*Vitéz Lájszló és az elátkozott malom*)

30 Asbóth Anikó: Magyar Bábművészek Szövetségének elnöke, Vojtina Bábszínház vezetője, bábművész

31 Szentirmai László: Magyar Bábjátékos Egyesület elnöke, művészpédagógus

32 Galuska László: Magyar Bábművészek Szövetségének vezetőségi tagja, Neumann János Egyetem docense, író

33 Kékesi Kun Árpád: Korngut-Kemény Alapítvány kuratóriumának tagja, Károli Gáspár Református Egyetem docense, színháztörténész

34 Kovács Géza: Korngut-Kemény Alapítvány kuratóriumának tagja, szombathelyi Mesebolt Bábszínház vezetője, bábművész

KEMÉNY HENRIK EMLÉKÉRE!

Javaslat a „VITÉZ LÁSZLÓ ÉS VITÉZ LÁSZLÓ-JÁTÉK” Magyar Értéktárba történő felvételéhez³⁵

A nemzeti érték rövid, szöveges bemutatása, egyedi jellemzőinek és történetének leírása

Vitéz Lászlónak és a történeteit megjelenítő játékoknak helye van a Nemzeti Értékek tárházában. Vitéz László alakja a történelmi rendszereken és korszakokon átívelő, minden kataklizmát túlélő, folyamatos jelenvalóságot hirdető, élő elevenység megtestesítője. *A nemzeti kontinuitás képviselője, aki mindenkor képes felülkerekedni a halálon és legyőzni ellenségeit, még ha maga az ördög is az. Élektortól és történelmi korszakoktól függetlenül mintát ad a mindennapi hőssé válásához.*

Vitéz László mint a vásári játék magyar főhőse a 20. században Kemény Henrik zseniális játéka és 80 évig tartó folyamatos jelenléte által megkerülhetetlen jelenséggé vált. *Vitéz László ikonikus alakja beivódott mind a populáris, mind a magas kultúrába, és az általa képviselt attitűdök lényeges mintázatokat képesek kialakítani már kisgyermekektől fogva. A Vitéz László-bábu, mely csúcsos, piros sapkát, piros felsőt és alsót, lábán fekete csizmát visel, pirosposztag arcával, vérbő piros, hegyes orrával megkérdőjelezhetetlen identitáseleme a magyar kultúrának.*

Az elmúlt három évszázadban majd’ minden európai nemzetnek megszületett a mutatványos hagyományaikban a nemzeti karaktereket sűrítetten képviselő bábfigurája. Az európai mutatványosok legnépszerűbb „sztárjainak” (Pulcinellától Petruskán, Punchon és Kasperlen át Karagözig), a karakter összes oldalági rokonának bemutatása csaknem lehetetlen, viszont ezek egymásnak egyenes ági leszármazottjai. A magyar népi hős neve Vitéz László, ő a vásári bábjáték főhőse.

Alapvető karakterjegyei: konok, szívós, jó emberismerő, kicsit lusta, nagydumás, leleményes, falánk, nagyszájú, „ki ha én nem” virtuskodó, megvan

a magához való esze, talpraesett, célirányosan cselekvő, a szorongatott helyzetek kényszeréből mindig kivágja magát, segítőkész (a felmért helyzetek után módjával), korlátlan verekedőkedvel rendelkező, furfangos, csintalan, kamaszosan csibész, saját érdekeinek érvényesítésében gyors helyzetfelismerő, dinamikus problémamegoldó. Központi figuraként minduntalan kulminálja a cselekvést és karakterének territóriumában tartja társait, ellenfeleit. Körülötte zajlik, kavargoz az élet.

A bábhős Vitéz László a nevetetés nagymestere, aki *nézőivel (élektortól függetlenül) az élet misztériumának mélységeit járta be.* Az egyik legnépszerűbb Vitéz László-játékban, az *Elátkozott malomban*, amelyet id. Kemény Henrik jegyzett le az 1920-as években, a főszereplő két szellem- és halálalakon túl három ördöggel, köztük a pokol királyával is elbánik, ráadásul úgy, hogy „egy mindenki által ismert konyhai tárgy (palacsintasütő), a valóság egy részlete végez a pokol erőivel”.³⁶ A malmot előzőnlő túlvilági lények „a lét örök körforgását akasztják meg”, Vitéz László pedig megtisztítja tőlük a világot. Az előadás szűk egy órájában így sejjik fel az élet-halál misztériuma, s a darab így válik misztériumjátékká. Vitéz Lászlónak be kell vinnie a malomba és meg kell örlönie egy zsák búzát, e feladat végrehajtása közben pedig meg kell küzdenie az egyre-másra felbukkanó ördögökkel, szellemekkel, halálalakokkal. Vitéz László közönségét abban erősíti meg, hogy az ördög (a gonosz megtestesítője) a leghétköznapibb módon legyőzhető, véges létünk határain átlépő cselekedetei pedig segítenek szembenézni az elfojtott félelmeinkkel. Ő, az egyszerű emberek Faustja és Don Juanja ezáltal fölébe is kerekedik az európai dráma- és operatörténet kiemelt helyét elfoglaló társainak, hiszen a sütnivalóját a palacsintasütőjében hordozó, sőt gyakran bugrisnak tetsző Vitéz László legyőzi a rosszat és a halált, és minden bohózati szerepvállalása ellenére a színház egyik legmerészebb, legszelsőségebb alakjává válik.

35 A javaslat, melyet 2020. június 10-én a Magyar Bábjátékos Egyesület, a Magyar Bábművészek Szövetsége és a Korngut-Kemény Alapítvány elküldött az Agrárminisztérium Hungarikum Főosztályának

36 Veres András (2008): *Gondolatok az Elátkozott malom szövegéről.* Art Limes. Báb-Tár VII. 5. sz.

Kemény Henrik nyolc évtizedes tevékenységének és a vásári bábjáték hagyományát továbbvivő, művészi profizmusra emelő mai bábosoknak köszönhetően „a piros sipkás” ma elevebb, mint valaha. *„Napjainkban egyre kevesebb ilyen egyértelmű szimbólum létezik (nemcsak a színházban), ezért kell tudatosan vigyázni rá és beszélni róla”*³⁷ A ma Vitéz László-játékot játszó több mint egy tucat hazai bábos Kemény Henrik emlékének és az általa használt stíuselemeknek, színházi eszközöknek mély tisztelettel adózva, azokat részben megtartva, a figurát a maguk képére formálva, az idők változására érzékenyen reagálva, önreflektív módon viszi tovább a tradíciót. Napjaink Vitéz László-játékosai a hagyományörzést éppúgy feladatuknak tekintik, mint a mához igazított, de jelentős múlttal rendelkező formákat. *Az elmúlt évtizedben, Kemény Henrik halála óta a Vitéz László-játékok jórészt a Kemény Henrik által átörökített játékhagyomány vonzáskörzetében, attól teljesen el nem szakadva foglalnak helyet a kulturális emlékezetben.*³⁸

Indoklás a Magyar Értéktárba történő felvétel mellett, kitérve a nemzeti érték országos jelentőségének bemutatására

A Vitéz László-játék kikristályosodott jellegzetességei. Székely György bábtörténeti tanulmányából kiderül, hogy a vásári mutatóanyagok az 1820-as évektől tűntek fel a Városligetben, a '30-as évektől a Városmajorban, a '40-es években a mai Rákóczi út és a Múzeum körút kereszteződésénél levő Fűvészkerben, majd a 20. század elejétől a Népligetben. A hazai vásári bábosok közül két család bábui maradtak meg szinte teljes egészében: a Hincz és a Korngut-Kemény családé. A Hincz család a Városligetben (1926–1953 között), a Korngut-Kemény család a Népligetben (1927–1953) működtette bábszínházát.

A vásári bábosok elébe mennek közönségüknek, a színház falain kívül viszik művészetüket, leginkább nem épített térben tartják meg előadásukat. *Akármilyen feltételek között képesek sikerre vinni*

a színház, a játék misztériumát, mindenhol és mindenkor életet fakasztanak, maguk felállított paravánjaikon, színpadjaikon, porondjaikon, magukra szerelt házikókon ők az optikai gyújtópontok, az űs-játékosok. Játékaikban egy kézbe és kézre gyűjtik a földi lét egy darabját, mindig legyőzik az „őskomédiást”, az ördögöt s a halált.

Dramai műfajként a vásári bábjáték a cselekményt olyan konfliktusok és bonyodalmak köré helyezi, amelyek igazolják az ember létszeretétét, optimizmusát, találékonyságát. A játékprogram adott: a bábos minél rövidebb idő alatt oldja fel a néző önnön határait, nevetésre ingerelje, és aktív kommunikációt kezdjen vele. A bábos, a bábu és a néző együttműködése úgy alakuljon, hogy a bábos mint marginális figura, mint alakító, egy láthatatlan hidat képezzen bábja és az önfelédten kacagó, a játékba kiabáló néző között. *A vásári bábjáték a túlradó életerő princípiuma. A test bosszúja a szellem felett, a kisember bosszúja a hatalmasok felett, az ember bosszúja a halál felett. Belső ösztöneink tükre.*

A Vitéz László-játék áthagyományozásának alkotástechnikája

Kemény Henrik tradícióhoz való ragaszkodása és napjaink vásári bábosainak alkotástechnikája között az elmúlt évtizedekben lényeges összefüggés alakult ki.

Kemény Henrik a múlthoz fűződő viszonyából merítette jelenének és abban önmaga meghatározásának alkotóelemeit, ez adott támpontokat a tevékenységeihez, döntéseihez, oda „lépett vissza” önreflexióiban is. A méltóképpen emlékezni és felejteni tudás éles és ellentmondásos kettősségét fejlesztette ki magában. Azonosulást a családi, a lokális, a megélt történelem emlékeivel. Művészi életútja a tudatos ragaszkodásáról ismert: a vásári bábjátékért való elkötelezettségéről, a kesztyűjáték virtuozitásáért való folyamatos professzióról.

Kemény Henrik sugározta azt az attitűdöt és életét esszenciát, melyet azóta követői eleveenséggel működtetnek, tudniillik azt, hogy a *Vitéz László-történeteket megelevenítő vásári műfaj létének fontos*

jellemzője a hagyományainkból való építkezés, mely egészen az őshagyományaink mélységeiből merít. Akárcsak mi, magyarok, a mi Vitéz Lászlónk is a legősibb gyökerekig nyúl vissza. Nem bajlódik háziúrral, csendőrrrel, egyenest a legnagyobb rangú ellenféllel, a Halállal, a szellemekkel és ördögökkel küzd e profán misztériumjátékban. Ő a lázadó kamaszhős, akinek csak mitikus nagymamucikája van, aki rejtett származású, mint a félistenek, mint a többi határvédő őrszellem, akiben szinte a rettenthetetlen fanyűvő Fehérlófia ölt alakot. E tekintetben pedig az a tény hangsúlyozandó, hogy a báb és a bábos egyenrangú társként, vitathatatlanul önazonos módon érhető tetten Vitéz László karakterében. Ez akkor is így működik, ha kisgyermek kezén kel életre a figura, vagy gyermekkorú néző kacag a történetet látva. Vitéz László-játékaink szubjektuma és objektuma közös jeleket teremtve olyan egységet alkot, ahol a bábosnak (akár gyermekbábos is az!) a főhőssel való azonosulása kétségtelen.

Fontos hangsúlyozni a Vitéz László vásári játékunk örökérvényű, meg nem szűnő hatásmechanizmusában a néző és a színpadi cselekmény egymásra hatását, azt, hogy függetlenül a társadalmi helyzettől, családi viszonyoktól, vidéktől, várostól, életkortól, a játék generációról generációra haladva működik. Képes immár másfél század óta úgy hatni, hogy sok más tartalmán túl beteljesíti a művészet tökéletes demokratikus jellegét és funkcióját.

Napjaink vásári bábosai erre az azonosulásra, a bábbal való egylényegűsége teszik saját hangsúlyaikat, a bábu és a bábos teljes szimbiózisát teremtik meg. Ez az egyik lényeges specifikuma

e bábjátékos műfajnak. Ez cseng össze azzal az alaptétellel is, hogy már a kisgyermek is modellként tekint a figurára, örömet lel Vitéz Lászlóban, mivel annak lénye a személyiség tudattalan rétegeit érinti, azokra az ősi mintákra, kollektív tudatra és közösen, közösségben megélt élményekre, kapcsolati mintázatokra (archetípusokra) utal, melyek generációkon keresztül ismétlődnek, akárcsak a népmeséink szimbólumvilágában megjelenő hősök.

E játékforma sorsának alakulása hű tükre lett az egész magyar 19. század végi, 20. századi sorsregénynek is, tudniillik Kemény Henrik és családja életútjának: kitámolygás Amerikába, hazatatalás, asszimiláció, munkaszolgálat, kisajátítás, konszolidáció, tűrés, tiltás, támogatás, kiteljesedés. A tradicionális vásári bábműfaj megőrzése mellett Kemény Henrik tisztán fogalmazott, virtuóz játékával beemelte a nemzetközi, világszínházi szcénába Vitéz László figuráját. Ezzel vált teljessé a nemzeti hősök sora a nemzetközi porondon. A világ Kemény Henrik kezein ismerte meg Vitéz Lászlót. Az európai államok hatalmi terjeszkedése, politikai rendszerek többszörös összeomlása, veszedelmes ideológiák történelemalakító szerepe, katasztrófák, gazdasági válságok, tömegméretű elszegényedés társadalmi, történelmi kontextusában kap erős kontúrt Vitéz László figurája, aki önmagába sűríti a térbeli-időbeli, a rész-egész, az ok-okozati tendenciák szövegeit, a nemzeti kontinuitást. Fáradhatatlan aktivitással képviseli az embert, aki e folyamatos átrendeződéssel teli életben mégsem a talajtalanság érzetét, a lehangoltságot, a dekadenciát hordozza, hanem az életben maradás technikájának puritán, humorban gazdag, mindent legyőző mitikus oldalát.

Felhasznált irodalom

- Ács Norbert (2018): *Senki se menekül, Pajtikák!* – Társadalmi, szexuális és transzcendens frusztrációk az európai kesztyűs vásári bábjátékban. Doktori értekezés, témavezető: Nánay István, Budapest, SZFE.
- Bagdy Emőke (2016): *Pszichológiai rejtelmek a művészetekben és életünkben*. Athenaeum Kiadó. 119-120.
- Balogh Géza (2005): A vásári és a művészi bábjátás. In: *Magyar színháztörténet 1920-1949*. Szerk.: Gajdó Tamás, Bécsy Tamás, Székely György. Budapest, Magyar Könyvklub.
- Belitska-Schooltz Hedvig (1974): *Vásári és művészi bábjátás Magyarországon 1945-ig*. Tihany, Tihanyi Múzeum.
- D.W. Winnicott (1971): *Játszás és valóság*. Animula Egyesület, Budapest.
- Erdélyi Ildikó (2015): *A lélek színháza. A pszichodráma és az önismeret útja*. L'Harmattan, Budapest. 16.
- Hankiss Elemér (1999): *Az emberi kaland. Egy civilizáció-elmélet vázlata*. Helikon, Budapest. 156-163.
- Hankiss Elemér (2015): „A színház éltető illúzió” – Kornya István interjúja Hankiss Elemérről. Elérhető: <https://szinhaz.hu/searchcd?searchterm=HANKISS+ELEM%C3%89R&searchmode=OR&submit=Keres%C3%A9s> – Letöltve: 2020. 07. 25.
- Jan Assmann (2004): *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz. 79.
- Kékesi Kun Árpád (2015): *A vásári bábjátás hazai és nemzetközi helyzete*. Art Limes. 2. sz. 55-67, elérhető: <http://www.artlimes.hu/cikk?id=52> – Letöltve: 2020. 05. 24.
- Kemény Henrik (2012): *Életem a bábjáték bölcsőtől a sírig. Egy vásári bábjátékos, komédiás önarcképe*. Lejegyezte: Láposi Terka, Debrecen, Korgut-Kemény Alapítvány.
- Láposi Terka (2005): *Nyolcvan éves a vásári mutatónyos bábjátás nagy mestere, Kemény Henrik*, Néprajzi Látóhatár, Debrecen. 1-2. sz.
- Láposi Terka (2015): *A Kemény Bábszínház képeskönyve. Korgut Kemény Henrik színházteremtése*, Korgut-Kemény Alapítvány

„JÁTSZANI, JÁTSZANI, JÁTSZANI AKAROK! – avagy Vitéz László vándorúton” – című kiállítás képei. Vojtina Bábszínház (Debrecen), 2020. január 29. – szeptember 30. Fotók: Surányi Gergő

- Láposi Terka (2015): *Proglógus – Mindenek elé*.
In: A Kemény Bábszínház képeskönyve. Korngut Kemény Henrik színházteremtése. (szerk.: Láposi Terka), Korngut-Kemény Alapítvány, 7.
- Láposi Terka: *Kemény Henrik pályaképe*. <https://mmakademia.hu/alkoto/-/record/MMA51582> – Letöltve: 2020. 05. 24.
- Nagy Viktória (2008): „*Sose halunk meg*”. *Beszélgetés Pályi Jánossal*. Art Limes. Báb-Tár VII. 5. sz.
- Székely György (1972): *Bábuk, árnyak*. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda.
- Tjebbe van Tijen: *A kollektív emlékezet felépítéséről*. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/00100/00140/html/01.htm#cim4> – Letöltve: 2020. 07. 24.
- Tózsza István (szerk.) (2019): *Hungarikumok és nemzeti értékvédelem. Első egyetemi tankönyv*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest. Elérhető: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/4066/1/HUN_UJ_Ideig_TK.pdf – Letöltve: 2020. 07. 25.
- Veres András (2008): *Gondolatok az Elátkozott malom szövegéről*. Art Limes. Báb-Tár VII. 5. sz.

NOTES ON HENRIK KEMÉNY'S BIRTHDAY

Henrik Kemény, the greatest player of László Vitéz in the 20th century, would have been 95 years old on January 29, 2020. In this article, the author, who is custodian of the Kemény legacy, reports that he has been requested to present arguments that the character, László Vitéz be placed in the List of Hungarian National Treasures.

This article describes exhibitions organized over the past 15 years, including the research, systematization and processing of Kemény's creative work, which began as a national traveling exhibition commemorating Henrik Kemény's 80th birthday. Between 2005 and 2011, exhibitions were held at 28 locations across the country, and by 2020, the artist's legacy had been showcased in another 15 exhibitions. In the spring of 2020, the city of Debrecen finalized plans to house the legacy of the Korngut-Kemény family above the Vojtina Puppet Theater. In January 2020, an exhibition of Henrik Kemény's thousands of photo collections was organized. The exhibition commemorating his 95th birthday was made from his memoirs and was titled the "Theater of the Soul". Here, hundreds of photographs convey the atmosphere of the 20th century, the diversity of Henrik Kemény's personal and artistic outlook. Henrik Kemény drew on the creative possibilities in his daily life for his art; for his definition of himself he drew on his relationship to the past. He developed within himself a sharp and contradictory duality of the ability to remember and forget. The key words of his memories were war, poverty, plunder, Jewish laws, evictions, nationalization, state socialism, demotions, bargaining, tradition. The interpretation of tradition and the technique of passing that tradition on were essential to his and his family's philosophy of life. Their art is rooted in traditionality. As the last puppeteer of the family, Henrik Kemény was also the guardian of the family heritage. He considered it his duty to protect everything from the war, to be a guardian during the Rákosi era, to protect it during nationalization, to preserve it in the Communist years, and finally, to flee into an active solitude in the '90s. All his lived experience and puppet performances throughout eight decades increasingly led Henrik Kemény to identify with his most beloved hero, László Vitéz. In the second part of the article, the author sets out his proposal and justification for including "László Vitéz and the László Vitéz Play" in the Hungarian Treasury. Based on the submitted proposal, László Vitéz could be listed among the national treasures if approved by the National Hungaricum Committee.